

Fikret Midžić

Univerzitet u Bihaću
muzej_usk@hotmail.com
Bihać

Pregledni rad
(Primljeno 19. rujna 2018.)
UDK 003.349(497.562Lika)(044)

BOSANČICA (ZAPADNA ĆIRILICA) KROZ ODABRANA KRAJIŠNIČKA PISMA

Važnost pisane riječi je nepromjenjiva za ljudski rod jer je ona bila glavni pokretač i čuvar svake kulture. U tom se kontekstu u ovom radu promatraju i pisma koja su po dolasku osmanlijske vlasti na ove prostore prihvaćena i kao sredstvo komunikacije između krajiških kaptana i drugih osmanlijskih velikodostojnika s hrvatskim časnicima i vlastima »s one strane granice«. Ona su pisana uglavnom jednom vrstom bosanske ćirilice, najčešće ikavicom, a tek ponegdje ijekavicom. U tim pismima koje smo nazvali »krajišnička pisma« vidi se poštovanje kulture primatelja iskazano kroz pravilno odmjerenu količinu lokalizama, turcizama i ostalih tzv. tuđica, što svjedoči ne samo o nacionalnoj, nego i o religijskoj toleranciji. Ta pisma, pisana od 15. do sredine 19. stoljeća, imaju veliku vrijednost za izučavanje povijesti, kulturne baštine, politike i socijalne i ekonomske povijesti. Autor je svoj zaključak ilustrirao s četiri takva pisma iz 18. stoljeća.

Ključne riječi: bosančica, brzopisna ćirilica, glagoljica, krajišnička pisma, Krčko-lički sandžak

Uvod

Današnji istraživači koji proučavaju pisanu baštinu susreću se s brojnim i ponekad nerješivim problemima, a ona su filološkog, paleografskog i diplomatskog, pa i povijesnog karaktera. Te teškoće na našem tlu pojačane su još i činjenicom da usporedo postoje različiti kulturno - civilizacijski

i duhovni sustavi. Tu se još javlja i problem adekvatne metode ili metodologije istraživanja pojedinih tradicija i kao pojedinačnih i kao ukupnih (Filipović 1998). Jedna od još uvijek nedovoljno poznatih činjenica muslimanske bosanske književne prošlosti je epistolarna književnost stvarana od kraja 15. do sredine 19. stoljeća na narodnom jeziku, a to su pisma pisana bosančicom ili filološki preciznije rečeno, zapadnom brzopisnom ćirilicom. Ova pisma, pa i ona objavljena, još uvijek su nedovoljno podvrgnuta kulturno-povijesnim i književno-povijesnim analizama. Neki su povjesničari na njih skrenuli pozornost kao na primarne povijesne izvore i tekstove velike literarne vrijednosti (Samardžić, 1983). Mnogi od njih vrlo plastično ističu njihov epski naboj i ljepotu »sitne knjige« (Rizvić, 1980).

Nalazeći se u položaju krajnje zemlje istoka - izložena prema zapadu i krajnje zemlje zapada - okrenuta k istoku, Bosna je oduvijek bila raskrsnica raznih interesa i razmeđa raznovrsnih utjecaja. Takva njezina situacija odrazila se i u njezinoj staroj pismenosti, književnosti i umjetnosti (Dizdar, 1998). Po oskudnim spomenicima koji su sačuvani do danas nakon njihova višestoljetnog uništavanja, potvrđena je prisutnost četiriju pisama kojima su se služili stanovnici bosansko-humskog, ali i susjednog područja na zapadnom dijelu Balkanskog poluotoka: grčkog, latinskog, glagoljice i ćirilice (Filipović, 1998), ali je potvrđena i njihova neravnomjerna upotreba. Ipak, od ovih četiriju pisama, ćirilica je bila dominantna koja se tu ustalila kao domaće pismo koje je steklo markantne grafijske i slovne osobitosti, tako da se profilirala kao posebna varijanta - bosanska ćirilica (bosančica) (Lovrenović, 1998). Područje srednjovjekovne bosanske države pripadalo je zapadnoštokavskom narječju, dok je ono područje zapadno od Vrbasa i rijeke Une, koje je u predosmanlijsko doba bilo u sastavu hrvatsko-ugarske unije, čakavskog narječja. Osjećaj jezične bliskosti učinilo je da ovdje možemo još iz prve polovice 15. stoljeća navesti dragocjen podatak iz Kraljevine Bosne, kojim se ističe načelo šire slavenske uzajamnosti, ovog puta u obrani od osmanlijske invazije (Hadžijahić, 1974). Taj je podatak zapisao Philipp Calimah u životopisu poljskog kralja Vladislava (1440.-1444.) koji je izabran ugarskim i hrvatskim kraljem nakon smrti kralja Alberta II. Ovim izborom bio je oduševljen bosanski kralj Tvrtko II. koji je novoizabranom kralju poslao »sjajno poslanstvo odličnih muževa«

i čestitku u kojoj navodi »da im je zajednički jezik kojim govore i da se radi te srodnosti jezika i porijekla njihov kralj Tvrtko II. živo raduje što je Vladislav - kako se pronio glas - sretan u svojim pothvatima« (Klaić, 1882: 278). Iz ovog je jasno da Tvrtko smatra kako se i u Vladislavovom i u njegovom kraljevstvu govori slavenskim jezikom. Slavenski naziv jezika nije ostao stran ni islamiziranom stanovništvu osvojenih područja. Ovdje je potrebno naglasiti da se taj jezik u Bosni naziva i ilirskim. Ilirski naziv za jezik je uobičajen kod niza bosanskih pisaca od 17. pa do kraja 19. stoljeća, pa tako kod Stjepana Margitića stoji »bosanski aliti ilirički«. To isto čine i Ivan Ančić, Tomo Babić, Antun Bačić, Lovro Šitović, Stjepan Marjanović i mnogi drugi.

Nakon pada srednjovjekovne Bosne pod osmanlijsku vlast 1463., a potom dijelova Dalmacije i Hrvatske, započeo je proces islamizacije zatečenog stanovništva, pretežno pripadnika »crkve bosanske« te katoličkog i pravoslavnog stanovništva. Međutim, bez obzira na masovnu islamizaciju, to je stanovništvo i dalje, kad je riječ o jeziku i pismu, čuvalo kontinuitet s naslijeđenom zapadnoslavenskom pripadnošću iz predosmanlijskog razdoblja. Iako je ovo područje u vrijeme osmanlijske uprave bilo išarano migracijama, muslimansko stanovništvo u demografskom smislu ostalo je relativno stabilno i bilo je manje pokretljivo od drugih konfesija, a time je većim dijelom bilo vezano za slavensku baštinu predosmanlijskog razdoblja. Oni su bili, mogli bismo reći, pravi nasljednici i jezika i pisma iz Povelje Kulina bana (1189.), najstarijeg poznatog službenog akta pisanog narodnim jezikom na cijelom slavenskom jugu (Jahić, 1999: 12). Upravo su muslimani, zbog svoga položaja u odnosu na susjede, u svojim jezičnim sustavima znatno zadržali starije govorne crte. U tim crtama razaznaje se kontinuitet srednjovjekovne zapadne štokavštine, koji se ogleda i u pismu ovoga područja. Manje se to može reći za čakavštinu. Naime, pisana riječ kao naj snažniji izraz i instrument komunikacije među ljudima bila je i ostala osnovni medij uspona i razvitka različitih civilizacija i čovječanstva u cjelini (Zulfikarpašić, 2016: 5). Dok je fonetski, tj. glasovni jezik slobodna forma misli, pisana riječ je način na koji mi tu misao želimo zabilježiti, fiksirati i spasiti od prolaznosti. Na pitanje što je zapravo pismo, odgovara paleografija koja se upravo i bavi starim pismima

i njihovim povijesnim razvitkom. Na prostoru koji je predmet našeg istraživanja (Bosna i Hercegovina i Hrvatska), odnosno Zapadna Bosna i Lika s dijelom Dalmacije, upotrebljava se više pisanih sustava pod utjecajem različitih civilizacija. Preplitanje i utjecaj Bizanta, odnosno grčko-ćirilicnog sa zapadnoeuropskim, odnosno rimokatoličkim glagoljično-latinicnim, i osmanlijske kulture, odnosno islamsko-arapskog pisma, stvorili su u svoj svojoj višeznačnosti i različitosti religiju, kulturu i pismenost stanovništva navedenog područja (Zulfikarpašić, 2016). Proučavajući povijest pisama, zapise i znanstvene radove, nameće se i ovdje pitanje spomenute bosančice koja bi se u tom smislu mogla definirati kao srednjovjekovno pismo hrvatskog i bosanskog govora. Znanstvenici koji su proučavali paleografiju ne dovode u pitanje specifičnost ovoga pisma, ali ga različito nazivaju: bosančica, bosanica, bosanska azbuka, bosanska ćirilica, hrvatsko-bosanska ćirilica, bosansko-dalmatinska ćirilica (Truhelka, 1914). U dosta slučajeva ovo pismo na području srednje Dalmacije naziva se brzopisna kurzivna glagoljica, ali i [h]arvatsko pismo i poljičica. Glagoljica je pismo, u kojem je svako slovo sastavljeno od više dekorativnih elemenata, ali je bilo nepraktično za svakodnevnu upotrebu te su ga uglavnom koristili glagoljaši u liturgijske svrhe, za spise i slikovite epigrafske natpise. Dolazak osmanlijske vlasti na ove prostore, uključujući i dijelove Hrvatske, značilo je prekretnicu u političkim, društvenim, ekonomskim i kulturnim odnosima (Midžić, 2014). Nova vlast, u namjeri da ovdje trajno ostane, donijela je cijeli državni, društveni i kulturni aparat. Ali bez obzira na to, oni su u dobroj mjeri poštovali kulturnu tradiciju ovih krajeva i tradiciju zatečenog stanovništva koje je većim dijelom islamizirano, ali i dijelom ostalo u svojoj vjeri: katoličkoj i pravoslavnoj.

Pisana jezična tradicija islamiziranog stanovništva

U muslimanskoj pisanoj književnosti i jezičnoj tradiciji islamiziranog stanovništva, od 15. stoljeća mogu se uočiti tri razvojna tijeka, ali bez jasnih granica. Prvi je pisana aktivnost na narodnom jeziku i bosančici, drugi je stvaralaštvo na turskom, perzijskom i arapskom jeziku, a treći je alhamijado literatura, odnosno književna tvorevina na narodnom jeziku i arapskom

pismu - arebica (Midžić, 2018). Naziv bosančica već smo ranije istaknuli, a danas u literaturi pokriva vrlo različite tipove pisama. Najčešće su za takav oblik značenja termina odgovorna različita tumačenja o podrijetlu zasebnog tipa ćirilice grafije (Nakaš, 2016). Obično se govori o trima podvrstama zapadne ćirilice: dubrovačkoj, bosanskoj i srednje- dalmatinskoj (poljičkoj), ali se i u nekim drugim hrvatskim sredinama ćirilica upotrebljava uznačajnom vremenskom rasponu, npr. u Lici i Slavoniji od sredine 16. stoljeća i kroz 18. stoljeće. Demarkacijsku liniju glagoljice i ćirilice, koja je u srednjem vijeku stajala na tokovima Vrbasa i Krke, pomicali su sve više na zapad migracijska kretanja stanovništva iz istočnih područja uzrokovanih osmanlijskom invazijom (Filipović, 1968). Na temelju sačuvanih pisama, o kojima će ovdje biti posebno riječi, možemo zaključiti da su osmanlijske vlasti dale veliki impuls živnoj upotrebi zatečene ćirilice (bukvica, chiurilica, chililiza) zapadno od Krke. Ovo pismo je i u Krčko-ličkom i Kliškom sandžaku kroz cijelo 16. i 17. stoljeće bilo službeno pismo diplomatske i privatne komunikacije Osmanskog Carstva i Mletačke Republike. Ova komunikacija bila je na maternjem jeziku i na standardnom pismu njezinih sudionika (Nakaš, 2016). Kad je riječ o verziji ćiriličnog pisma osmanlijskih velikodostojnika u Bosanskom ejaletu, posebno treba naglasiti činjenicu da su se oni njime služili gotovo isključivo u svrhu dopisivanja s vlastima s onu stranu granice. Vladimir Mošin stoga i posebnom tipu ćirilice na »kato-ličkom području« suprotstavlja »begovski brzopis«, odnosno bosančicu jer smatra da je to »zaseban« tip bosansko-hercegovačkog brzopisa isključivo na »muslimanskom terenu«. Ovdje riječ »zaseban« treba shvatiti isključivo u smislu izoliranosti u okviru samostalnog razvoja. Međutim, nakon opširne analize ove korespondencije teško možemo prihvatiti ovakve stavove zato što su naročito krajišnički kapetani i dizdari iz pograničnih kapetanija »begovski brzopis« koristili u prepisci s časnicima »s onu stranu granice« te su pojedine forme slova tom prilikom fluktuirale iz jedne sredine u drugu. Fluktucija slovnih formi zbog toga se i nije mogla izbjeći jer su se oni uzajamno dopisivali, i to na pismu koje je i jednima i drugima bilo uglavnom drugo pismo i tako otvoreno međusobnim utjecajima (Nakaš, 2016). Treba navesti i činjenicu da je u osmanlijskoj Bosni ćirilica bila prisutna bez imalo diskontinuiteta jer je to bio prostor najnaprednijeg područja ćirilice,

u kojem se cjelokupna pisana kultura izvodila na tom pismu. Na drugoj strani, u hrvatskim krajevima, ćirilica se u novovjekovnom razdoblju najviše zadržala u Dubrovniku i na području slobodne Poljičke Republike kod Splita. Ovdje su također osobito važnu dionicu ćirilичke pismenosti, što smo već naveli, ostavili bosanski franjevci Bosne Srebrene.

Krajišnička pisma - kontinuitet bosančice (zapadne ćirilice)

Cijeli korpus stvaralaštva pisan bosančicom tj. bosanskom ili zapadnom ćirilicom, po svojim izvorima, psihologiji, atmosferi, sadržaju, pa i po stihu, neraskidivo je vezana i za muslimansku narodnu epiku i čak je vremenski podudaran s njezinim nastajanjem i stvaralačkim trajanjem (Rizvić, 1998). Pisma su sačuvana u mnogim arhivima, a posebno u Zadru¹ i Dubrovniku². Mnoga su već objavljena u radovima Šime Ljubića, Franje Račkog, Riste Kovačića, Ćire Truhelke, Lajosa Thallóczyja, Rudofa Strohala, Gregora Čermošnika, Vladimira Mošina, Milana Radeke, Seida M. Traljica, Benedikte Zelić-Bučan i Lejle Nakaš³. Ova pisma najvećim dijelom pisali su sultanovi namjesnici, beglerbezi, sandžakbezi, paše, muselimi, kapetani, dizdari, emini - nadzornici javnih dobara, begovi, age, bajraktari, a ponekad i sužnji u zatočeništvu u tuđoj zemlji koji u tim pismima mole za svoju slobodu (Nezirović, 2004). Pisma su uglavnom naslovljena hrvatskim banovima, providurima, sucima, kapetanima hrvatskih utvrđenih

- 1 U Državnom arhivu u Zadru pisma se čuvaju u fondu HR-DAZD-2 Mletački dragoman (16. st. – 1797.). Količina gradiva: 13 kut., 87 knj./filza.; 7,00 d/m. »Fond sadrži izvješća o pograničnim sukobima, o trgovini između Mletačke Republike i susjednih zemalja i pokrajina, mirovne ugovore i pregovore između Venecije, Osmanskog Carstva i Habsburške Monarhije, korespondenciju između predstavnika mletačke i turske vlasti glede rješavanja različitih sporova ili incidenata, poglavito hajdučije ili zarobljavanja i pljačka trgovačkih brodova. Ovo je gradivo važno za proučavanje ne samo povijesti Dalmacije, nego i Bosne i Hercegovine te Crne Gore. Sačuvani su turski izvornici i prijevodi na talijanski jezik.« <http://dazd.hr/vodic/dazd-0002/>
- 2 U Državnom arhivu u Dubrovniku čuva se više od 800 ćirilичnih pisama iz ranoga novog vijeka u fondu HR-DADU-7 Isprave i akti poslani Dubrovačkoj (komuni) Republici (Acta et diplomata).
- 3 Lejla Nakaš objavila je zbirku Bosanska ćirilичna pisma u kojoj je publicirano 120 ćirilичnih pisama većinom iz hrvatskih arhiva.

gradova, knezovima i dubrovačkoj vlasti, gvardijanima, poljičkim knezovima, crnogorskom vladiki, uskočkim i hajdučkim starješinama u mletačkoj službi, hrvatskim časnicima u službi Austrije i Mletačke Republike, odnosno s onu stranu polukružne linije bosanske krajine, preko Save, sisačkim, karlovačkim i ogulinskim zapovjednicima, mletačkim vlastima u Zadru i Omišu, Dubrovčanima te preko hercegovačko-crnogorske granice (Rizvić, 1998: 938). Nažalost, pisma koja su u obliku identičnih odgovora, zamolbi, obavijesti i sl. pisali hrvatski časnici, vojnici, austrijski i mletački kapetani, vlastela, trgovci i pučani osmanlijskim kapetanima, agama i begovima uglavnom nisu sačuvana i kao takva ona do sada nisu niti bila predmetom ozbiljnog znanstvenog razmatranja. Bosančica, koja se koristila u Bosni stoljećima, bila je podložna ortografskim promjenama, što je svakako vodilo njezinoj dekadenciji, osobito jer je bila narodno pismo koje nije bilo ni kodificirano, ni normirano, niti nametano školama. Propašću Bosne 1463., nestalo je i glavnog potpornog stupa bosančici i ona je nastavila živjeti samo u narodu. Bez obzira na njezinu bosansku izvornost, ipak trebamo reći, što se vidi iz mnogih krajišničkih pisama, da i ona ponekad posuđuje neke ortografske riječi iz glagoljice. Bosančicom se najviše pisalo na štokavskom području. Međutim, treba navesti da ima znatan broj ovih pisama u kojima se vide jasne crte čakavskog narječja. To se osobito vidi u pismima muslimanskih kapetana koji su prisutni prije Karlovačkog mira 1699. u Kliškom i Krčko-ličkom sandžaku. Treba također naglasiti da se u pismima koja potječu iz ovih dvaju sandžaka i područja Bihaćkog sandžaka, uz ikavske oblike, nailazi i na one koje bismo na prvi pogled mogli označiti kao ekavske (susetstvo, sused). Ovdje se vjerojatno ne radi ni o kakvim ekavskim oblicima koji su pripadali zoni čakavskih ikavsko-ekavskih govora jer se oni nalaze znatno sjevernije od ove oblasti. Možda se oni pojavljuju jer su muslimanski velikodostojnici često po okončanju službe na jednom području ili jednoj oblasti bili premješteni u drugu, pa su to oni donijeli (Nezirević, 2004) ili je riječ o njihovom meterinjem jeziku.

Kao što je već rečeno jednim dijelom, ta pisma potječu najviše iz pograničnih sandžaka Bosanskog ejaleta, Bihaćkog, Kliškog i Krčko-ličkog, odnosno iz onih kapetanija koje su bile na graničnoj liniji ili blizu nje (Ostrožac, Ostrovica, Udbina, Jasenovac, Kostajnica, Novi, Gradiška, Bihać itd.). Ima

pisama koja su nastala u sandžacima Pakrac i Požega. Na navedenom prostoru pisma su izmjenjivana vrlo dugo, a naročito u 17. stoljeću nakon mira u Žitvi 1606., kada je sve do Velikog bečkog rata vladao dugi mir. Pisma su u tom razdoblju, a i kasnije, pisali poznati kapetani iz obitelji Beširevića, Kulenovića, Cerića, Badnjevića i mnogih drugih. Stoga je ovdje potrebno dati odgovor i na pitanje što su to bile kapetanije i tko su bili kapetani? Prije svega, kapetanije su bile točno ograničeni teritoriji prvo nastali duž cijele granice Bosanskog ejaleta prema austrijskom i mletačkom teritoriju te Dubrovniku i Crnoj Gori, a kasnije se formiraju i u unutrašnjosti ejaleta (Midžić, 2014). U svakoj kapetaniji morala je biti najmanje jedna utvrda s nekoliko kula i čardaka. Njihov osnovni zadatak bio je čuvanje granice operativnim vojnim jedinicama. Kapetani su bili pripadnici najmoćnije muslimanske elite, a služba je bila prvenstveno vojničkog karaktera i uz to nasljedna. Kapetanu je pripadala titula age, a oni koji su imali znatno krupnije zemljišne posjede nosili su titulu bega. Kapetanije su bile specifičnost Bosanskog ejaleta. Tako se stvarao i novi sloj domaćih ljudi koji čine efikasnu i dodatno motiviranu pograničnu vojsku, a uz to oni igraju odlučujuću ulogu na teritoriju svoje kapetanije, osobito kad je bila riječ o razgraničenju. Gotovo da nema nijednog kapetana koji nije pisao pisma o kojima govorimo, u kojima se odražavao njihov život ispunjen četovanjima i mejdanima, epska slava koja je pratila takva junaštva, ali se govorilo i o sužnjevima, otmicama i otkupima te svakodnevnim događajima u mirnom razdoblju kada se trgovalo, posjećivalo, sklapala se prijateljstva i kumstva i činile prijateljske usluge (Midžić, 2014). U tim pismima bili su prisutni epska atmosfera i duh koji ispunjavaju muslimanske junačke pjesme, ali naravno, s pogledom i odnosom muslimanske strane. Tako se mogu jako dobro uočiti neke komparativne crte između muslimanskih krajišničkih pisama i krajišničke narodne epike. U mnogim ovim pismima ili »sitnih knjigama«, kako se govori u narodnoj pjesmi, autorstvo je stilski podijeljeno jer su ih pisali pisari-ćatibi, iako su bosanske age i begovi dugo njegovali bosančicu u privatnoj upotrebi kao svoje pismo od starina. Zanimljivo je navesti da se u ovim pismima ne spominje pisar, ali su ona pisana uvijek u prvom licu, izrazito subjektivnim i naglašenim osobnim upravnim govorom. Izvan svake sumnje je to da ova pisma predstavljaju izvanrednu

primarnu građu kroz koju pulsira i kroz koju se odražava život u krajini i koja ima ogromni značaj. Ova izuzetna građa ima još jednu važnu odliku: na skoro svakom mjestu u pismima blistaju lijepe i mudre misli i pojavljuju se takve rečenice koje kao da su istrgnute iz neke epske pjesme. Zbog toga se ona i čitaju s velikim zanimanjem i s velikim čuđenjem (Nezirović, 2004). Uočljivo je da su mnogi izrazi u ovim pismima zajednički izrazima u narodnoj epici. U toj epici pismo se naziva »knjiga«, »sitna knjiga« koja se obično »piše« ili »kiti«; a kad se napiše, ona se »sklopi« i »opremi« »na ruke« onome komu je napisana. A kad je knjiga »pala na koljena«, ona u narodnoj pjesmi »besidi«, a ako je knjiga vesela, onda čitatelj »se na nju smije«, ako je žalosna »udriše mu suze na oči«. Pismo se obično pisalo »na kolinu«, za pisanje se uzimao »kalem«, a kao oznaka slova u narodnoj pjesmi upotrebljava se turcizam »jazija« (Milaković, 1991). Bez obzira na to, može se zaključiti da ova pisma ipak nisu književnost jer nisu pisana za takvo čitanje i namijenjena su isključivo za životnu zbilju krajišničke svakodnevice. Niti su ih njihovi pošiljatelji - muslimanski velikodostojnici na raznim stranama i u različitim vremenima - uobličavali s ciljem da napišu jezična umjetnička djela, niti su ih kao književna djela čitali njihovi primatelji (Nezirović, 2004). Svi koji su do sada istraživali ova pisma ističu prije svega njihov narodni jezik i slažu se u karakteru i nazivu pisma da je to bosančica. Posebno se tu ističe Franjo Rački koji kaže da su pisma pisana »čistim pučkim jezikom kako ga je govorio sam pisar i onaj koji je pismo diktirao pisaru, s ovim osobinama, kakvima se on isticao u Bosni i u Hrvatskoj krajini u 16. i u 17. vijeku«, a da je taj jezik »odjeven tuj većinom u ćirilicu bosansku kojom se pisac služio onako kako je umio i pisao ju kako je rieč izgovarao« (Rački, 1879: 1-41). Mnoge zbirke ovih pisama, osobito ona koju je izdao Aleksandar Solovjev 1940., govore da je veći dio tih pisama pisan bosančicom, ali ih ima pisanih i latinicom. Po njegovu mišljenju, pisari su u ova pisma unosili svoje dijalekatske crte. Jedan je pisao čakavski, drugi štokavski, većina njih piše ikavštinom, a ima ih i u ekavskom obliku (Solovjev, 1940). Osobito treba naglasiti da su neki kapetani i dizdari upotrebljavali ravnopravno u pismima i ćirilicu i latinicu. To se posebno odnosi na ostrožačke kapetane i dizdare Bešireviće. Tako u jednom pismu koje je poslao Osman-aga Beširević ogulinskom vicekapetanu Zigmundu Zniki, a koje

pokazuje odlike poligrfske kancelarije, usred latiničnog teksta pojavljuju se riječi upisane pola latinicom, a pola ćirilicom. Međutim, kad Beširevići pišu Keglovićima - poznatoj velikaškoj obitelji - oni biraju samo ćirilicu jer se ona kod Keglovića njeguje generacijama (Nakaš, 2016). Za proučavanje krajišničkih pisama posebno su interesantna ona koja se nalaze u studijskoj biblioteci u Ljubljani, a koja su objavljena 1914. u Vjesniku Kr. hrvatsko-slavonsko- dalmatinskoga zemaljskog arhiva. Radi se tu o više »glagolskih i ćirilskih isprava« (Bojničić, 1914: 45-50). Tu se navodi da »glagolske isprave rade većinom o izvještajima pouzdanih austrijskih komandanata o kretanju turske vojske u 16. vijeku, pa se onda ti izvještaji šalju u zatvorenim listovima na glavare većih mjesta po hrvatskom primorju (osobito Vinodolu), na Rijeku, po Istri i južnoj Kranjskoj.« Jedan dio ovih navedenih pisama odnosi se na dopise osmanlijskih kapetana Josipu de Pozzi (Pučiću) koji je neko vrijeme bio kapetan Like i Krbave u Gospiću, a neko vrijeme kapetan u Slunju. Pisma su nastala početkom 18. stoljeća, a radi ilustracije donosimo nekoliko prijepisa takvih pisama:

U Zvonigradu bez oznake vremena (između 1720.-1741.) Beg Beširević piše Josipu grofu Pučiću, komandantu Like i Krbave radi ovaca Hadži Šapana, koje mu je zaustavio Holjevac, nadalje se tuži na kapitana Milaneza, koji je njegovu čovjeku uzeo 16 ½ oka voska, kobilu, kabanicu i pušku.

U ime gos(podi) na boga. Od nas gos(podi)na ipšir bega) Beširevića, kapitana ostorškoga i zapovidnika sve krajine ostorške, u svem vele visoko postovanomu i svake velike fale, časti i dike gospodske dostojnom gos(podi)nu, gos(podi)nu grofu Josefu, komenda(n)tu, velikomu kapitanu, zapovidniku sve Like i Kirpave iz Svonigrada lipo pozdravljenje kako gos(podi)nu i susedu na krajini. Po tom toga primismo i razumismo vašega gos(podst)va postovanu knjigu, koju piše vaše gospodstvo radi ovaca moga čovika Hačih Šapana iz Bile stine, koje mu je zastavijo vaš Holjevac. Radi tih ovaca i ostaloga plaga, šut je uzeo Holjevac u to osla moga čovika. Dav do vašega gospodstva, prosim vaše gospodstvo, naplati od Holjevca četirdeset ovaca s janci i kravu i pet čekina i ostalo oružje i ropu i ovim mojim ljudima prida ih i amo pošalji i ako ja hoću vašem gos(podst)vu služiti, zapovidajte. Drugo, gos(podi)ne, vaš kapitan Milanez uzeo i zastavijo moga čovika vosak, šesnajest oka i po voska

i kopilu, kapanicu i pušku. Prosim, zapovidite vašemu kapitanu Milanezu, neka tu ropu i vosak neka ovim mojim ljudima dade i amo pošalje, kako i ja hoću vašemu gos(podst)vu služiti. Gos(podi)ne, pismo davno odpisali vašemu gos(podst)vu, ali nismo mogli, jere nam je pijo došao pašin ćehaja radi hirsoza i zločinaca i jedno sviju povišali i posmakli ih, ku jeste god tuzili. Tako i vi, gos(podi)ne, vaše hirsoze i zločince posmaknite i haka im dužite, da krajinu umirimo, da se kolj ne čini veće, neka je svak miran i plagom na svojih kućih. I s tim da ste zdravo, gos(podi)ne, gos(podi)ne, amen. Izvana: Plemenitomu i viteškomu dopruručenomu visoko postovanomu i svake velike fale, časti i dike gos(pods)ke dostojnom gos(podi)nu, gospodinu Josetu De Pučiju, grofu i komanda(n)tu, zapovidniku sve Like i Kirpave, da se ima ova knjiga predati u gos(pods)ke pila ruke u Gospić.

Ćirilčni original na cijelom arku čuva se u Studijskoj biblioteci u Ljubljani pod signaturom Slavische Sammlung Futral 2. br. 368.

Bez oznake mjesta i vremena. (Ostrožac, između 1721.-1741.) Kapitan ostroški beg Beširević javlja komandantu Like i Krvave glede ucjene za sužnja Huseina.

U ime gos(podi)na. Od nas ipšir pega Peširevića kapitana ostorškoga i zapovnika sve krajine ostorške, u svem vele visoko postovanomu i svake velike fale, časti i dike gospodnje dostojnomu gos(podi)nu Josepu de Pučiju, komanda(n)tu zapovidniku sve Like i Kirpave, lipo pozdravljanje kako gospodinu prijatelju. Potom toga primismo i razumismo vašega gos(podst)va postovanu knjigu, šut nam pišete radi našega sužnja Huseina Kamengarčanina, da svoju virnu knjigu izvadimo, koja je za nj data Narakovića. Kada smo pi(sa)li Narakoviću po zapovidi velike gos(po)de, onda dovede vaš šindik sužnja huseina Narakovića(va). I šindik reče: »Da se Husein učinijo konja i petnajest čekina !«—A Husein Reče, da nije van jednoga konja. Sa prve ne znadosmo, veće ostavismo do vašega gos(podst)va i viru našu dadosmo za nj, ali nismo u viri pisali ništa, veće koliko reče vaše gospodstvo. »Sa prve da se učinijo, pak je iz parve čine izvaditi, ter ču ja spor šutid«. Pravda dosudila i dokončala Narakovića i tursak i karorsak i sušnjem olakšala dugovanja. Potle toga sa prve koliko pude i razvidi se i vaše gospodstvo reče: »Budemo

svoju viru odkupili!» Pišete radi našega varnog konja, da vam za nj pošljemo. Gos(podi)ne, neka znate, varni naš konj i po legatih suznja moga (h) u odkupiti, a mi njega ne pismo od vas zažalili ali ne pismo smili dati ovakoga konja, dok ne upitamo višnje gos(po)de. Kada upitamo, ako nam pude dopustak, hoćemo pisati, da nam pošaljete našu vir(u) i sa prve pišete, koliko je dugovanja ali je sam konj ali samo petnajest čekina prema čini, tako ćemo činiti, a kada ti je potripa od konja, kada upitamo višnje go(spo)de, hoćemo vašemu gos(podst)vu opznaniti i ne ćemo od vas konja zažaliti, kako god pude šut. Pišete za vašega čovika, da na usta ima tužpu, i mi ga pitasmo, ne umide kazati, ni koga veće tuži na Pavla iz Kiršala, a Pavao nije u našoj zapovidi veće u pihackog kapitana.

Ćirilčni original na cijelom arku papira čuva se u Studijskoj biblioteci u Ljubljani pod signaturom Slavische Sammlung Futral 2. br. 368.

Bez oznake mjesta i vremena. (Glamoč između 1740-1741.) Merdan Ćehaja od Glamoča obvezuje se Josipu Pučiću, komandantu i zapovijedniku Like i Krbave, da će otkupiti sužnja Huseina Caferovića.

U ime boga, ja Merdan Ćehaja od Glamoča dadoh moju tvirdu viru Muhamedovu gos(podinu) J(o)žef de Pociji, velikom komandantu i zapovidnik(u) sve Like i Kribave z anjega susnja (=sužnja) Huseina Caferovića. Dilen mu izda, stavljeno dugovanje od novca do konca s termenom turske i kaurke komenje za živa i za mirtva. To svidochi gos(podin) Besirević Imšir beg, kapitan ostrški, Muhamed aga Popirženović, Gos(podin) kapitan Knežević, Gos(podin) kapitan Vukasović, Gos(podin) šindik Like i Kribave.

Ćirilčni original na četvrt tabaka papira čuva se u Studijskoj biblioteci u Ljubljani pod signaturom Slavische Sammlung, Futral 2. br. 368.

U nazivu »Krajišnička pisma« krajina se ne podrazumijeva u smislu današnjeg geografskog pojma sjeverna i sjeverozapadna Bosna (Cazinska krajina), nego mnogo šire, kao granica ove administrativne oblasti u razdoblju osmanlijske uprave pod nazivom Bosanski ejalet, kako prema Banskoj Hrvatskoj, odnosno Austriji na sjeveru i sjeverozapadu, tako i prema jugozapadu, tj. Primorju, mletačkim i austrijskim krajevima, prema jugu Dubrovniku te prema istoku, Crnoj Gori (Rizvić, 1998). »Krajišnik« je u ovim pismima, kako ističe Muhsin Rizvić u navedenoj studiji, u muslimanskoj narodnoj epici ne samo stanovnik Bosanskog ejaleta, nego je i ratnik graničar koji se često bori s neprijateljem koji je preko granice. Uz to, on kao način krajišničkog ratovanja podrazumijeva upadanje u tuđi teritorij, pljačkanje stanovništva i odvođenje roblja, kao i odupiranje takvim upadima koji su izvedeni s područja vojne granice i drugih »kršćanskih krajina« od regularne vojske, uskoka i hajduka. Ovo neprekidno ratovanje, odnosno četovanje bilo je život na granici i uz granicu i imalo je ne samo vojno-politički smisao, nego i borbu za seljaštvo i uništenje protivničkih ekonomskih resursa (Filipović, 1952). U tom četovanju, pored muslimanskih elemenata u osmanlijskoj vojsci kao graničarima, sudjelovali su i martoloz, tj. pravoslavni pomoćni osmanlijski vojni redovi (Kreševljaković, 1954). To potvrđuju i pisma koja pokazuju da se među onima koje otkupljuje neki kapetan, nalaze ne samo kmetovi kršćani, nego i martoloz. Sadržaj ovih pisama je vrlo različit, s obzirom na oblast iz koje je pismo dolazilo i regionalno - povijesne podloge na koje se ona oslanjaju. Posebnu karakteristiku imaju pisma s područja Cazinske krajine i to iz Ostrožačke kapetanije upućena hrvatskim časnicima. Ona se tiču uglavnom otkupa i razmjene sužanja te uvjeta otkupa ili razmjene, a u njima se često iznosi socijalno i obiteljsko stanje tih sužnjeva i apelira se na razumijevanje pri određivanju cijene njihova oslobođanja. U ovim pismima, koja su najspecifičnija, posebno se naglašavaju susjedski odnosi, nerijetko pobratimstva iz kojih treba ukloniti sve što te odnose kvari. Ovakav sadržaj pisama bio je i prirodan ovakvoj vrsti komuniciranja i izražavanja jer kad se ratovalo, za pisanu riječ nije bilo ni mjesta niti vremena, a kada je oružje mirovalo, oživljavao je pisani govor (Rizvić, 1998). To osobito potvrđuje pismo koje je napisao Mustaj-beg Lički, odnosno udbinsko-lički kapetan Mustafaga

Hurakalović u srpnju 1684. Petru Smiljaniću. Iz tog pisma, pisanog na čakavici, mogu se saznati i odnosi junačkog prijateljstva između krajišnika i uskoka koje predstavlja osnovu i za traženje obavještajnih usluga. Zbog toga ovo pismo navodimo u cijelosti:

Od nas gospodina Mustafage, kapetana udvinskoga i ličkoga, harambaši Petru Smilaniću poklon i vele drago i lubeznivo pozdravlene kako bratu i priatelju našemu. Čudimo se v.m. da nam nigdir list nedoćo od vas budući s našim ocem priatel. Toliko li mlite da mi nismo ništa posli oca vridni. Molim v. m. Ako ne bude kočje oprave, ča smo vam bili pisali da opravite pri gospodinu ćeneralu, molimo v.m. ako ča vidite da ne bude mira da ete nam glas po priatelsku skrovito, molimo v.m. I pozdravlaše vaš naša mati i molaše vas za ednaou tursku robinicu, a ča bude pravo, hoćemo vam uslati. Molimo v.m. pozdravite nam od naše strane sina vašega harambašu Ilien. Čuli smo da će ćunak na toe Kraini. Bog znade da nam e drago, čere će naš. I eto mu uslasmo edno pero sokolovo, za č će za en. Hoće ga nositi prid ćunaci. I molimo ga za ednu signu karabinu, ča znate, da tribuše. Vira moea, hoćemo mu će pošteno eispraviti. I Bog vas veseli. I molimo vas harambaše Ilie da namušalete ednu bocu rakie, ča ćemo se napiti. I da ste veseli amin.

(Dragomanski arhiv, 1949:55)

Zaključak

U pismima muslimanskih krajišnika, koja ovdje nazivamo »Krajišnička pisma«, dolazi do izražaja izvanredno bogatstvo života, mentaliteta i kretanja povijesti. Zajednički kulturni fenomen da se prekogranična korespondencija odvijala na sekundarnom pismu njezinih sudionika ima kao preduvjet zajedničku tradiciju na tom pismu u prethodnom razdoblju. Hrvatsko-bosanska ćirilica prethodnog razdoblja je kršćanska i treba je tražiti prije svega u njezinim sakralnim spomenicima. Ukupnost ćirilicne korespondencije bila je na širem području nego što je teritorij koji bi se mogao označiti današnjim sadržajem pridjeva hrvatski i bosanski, a u konkretnom povijesnom kontekstu u korespondenciji sudjeluju dva carstva i dvije republike. Ova korespondencija, danas doživljavana u cjelini,

predstavlja višestoljetnu proznu kroniku i svjedoči o kontinuitetu kulturnih i civilizacijskih vrijednosti stanovništva ovih područja, bez obzira na njihovu vjersku i nacionalnu pripadnost.

Izvori

DRŽAVNI ARHIV U ZADRU – Fond: Dragomanski arhiv, kutija 13, 25, 48.

STUDIJSKA BIBLIOTEKA U LJUBLJANI – Fond: Slavische Sammlung, Futral 2. br. 368.

Literatura

ČEROVIĆ, BOŽIDAR. 1905. Poklon dr. pl. Talocija Zemaljskom muzeju u Sarajevu. Sarajevo.

DIZDAR, MAK. 1990. O starim bosanskim tekstovima. Sarajevo.

FILIPOVIĆ, NENAD. 1998. Iz stare epistolarnе književnosti bosanskih muslimana. Sarajevo.

FILIPOVIĆ, NEDIM. 1952. Pogled na osmanski feudalizam. Sarajevo.

FILIPOVIĆ, NEDIM. 1968. Specifičnosti islamizacije u BiH. Sarajevo.

HADŽIJAHIĆ, MUHAMED. 1974. Od tradicije do identiteta. Sarajevo.

JAHIĆ, DŽEVAD. 1999. Bošnjački narod i njegov jezik. Sarajevo.

KLAIĆ, VJEKOSLAV. 1882. Poviest Bosne. Zagreb.

KREŠEVLJAKOVIĆ, HAMDIJA. 1954. Kapetanije u Bosni i Hercegovini. Sarajevo.

MAŽURAN, IVE. 1998. Hrvati i Osmansko carstvo. Zagreb.

MIDŽIĆ, FIKRET. 2014. Tvrđave-gradovi Pounja i Cazinske Krajine u osmanskom i austrougarskom periodu. Bihać.

MIČOVIĆ, DRAGUTIN. 1974. Krajina - istorijska sadržina i epska inspiracija starije srpsko- hrvatske i albanske narodne poezije. Beograd.

MILKOVIĆ, JOSIP. 1991. Knjiga i pismo u našoj narodnoj pjesmi. Sarajevo.

NAKAŠ, LEJLA. 2016. Hrvatsko-bosanska ćirilčna korespondencija u 16. i 17. stoljeću.

NAKAŠ, LEJLA. 2016. Bosančica kao varijanta ćirilčne minuskule. Sarajevo.

RAČKI, FRANJO. 1879. Dopisi između krajiških turskih i hrvatskih časnika. Starine, Jazu. Zagreb.

RIZVIĆ, MUHSIN. 1980. Bosanskohercegovačke književne studije. Sarajevo

RIZVIĆ, MUHSIN. 1998. Krajišnička pisma. Bošnjačka književnost u književnoj kritici. Sarajevo.

SAMARDŽIĆ, RADOVAN. 1983. Veliki vek Dubrovnika. Beograd.

SOLOVJEV, ALEKSANDAR. 1940. Bogišićeva zbirka omiških isprava XVI-XVII veka. Beograd.

ŠABANOVIĆ, HAZIM. 1982. Bosanski pašaluk. Sarajevo.

TRUHELKA, ĆIRO. 1911. Tursko-slovenski spomenici Dubrovačke arhive. Sarajevo.

TRUHELKA, ĆIRO. 1914. Bosanicom pisani tekstovi. Sarajevo: GZM, XXVI.

Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog Zemaljskog arkiva. 1914. Zagreb.

ZULFIKARPAŠIĆ, AMRA. 2016. Pišem ti bosančicom. Sarajevo.

<http://dazd.hr/vodic/dazd-0002/>